

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
Genealogy of World's Fairs (Expos) Traced through
an Assessment of Their Structure & Content
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

تبارشناسی نمایشگاه‌های جهانی (اکسپو)
بر مبنای ارزیابی ساختار و محتوای آنها*

محمد شفيعي^۱، رضا سامه^{۱*}

۱. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی(ره)، قزوین، ایران

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

چکیده

بیان مسئله: نمایشگاه‌های جهانی با شروع انقلاب صنعتی شکل گرفتند که به‌عنوان مهم‌ترین پدیده عصر مدرن، بستر ظهور و بازتاب نگرش‌ها، عرصه یافته‌ها و تحولات فناورانه و فرهنگی را فراهم آورده‌اند. با وجود پیشینه گسترده، تاکنون ساختار، محتوا و سیر تاریخی آنها به‌صورت نظام‌مند ارزیابی نشده است تا راهگشای برنامه‌ریزی برای آینده باشد. سؤال پژوهش این است که چگونه می‌توان منطق ساختاری و محتوایی نمایشگاه‌های جهانی را از منظر تبارشناسی آنها ارزیابی کرد و نتیجه این بررسی چه چشم‌اندازی را برای برنامه‌ریزی آینده آنها رقم خواهد زد؟

هدف پژوهش: دستیابی به منطق ساختاری و محتوایی نمایشگاه‌های جهانی از طریق شناخت بنیادین موضوعات حاکم بر آنها در هر دوره، بررسی تکامل و سیر تاریخی از آغاز تاکنون، ارائه مسیر تکامل و تبیین نسل‌ها به‌گونه‌ای که بتوان برای امتداد در آینده آن را برنامه‌ریزی کرده و چشم‌اندازی برای آنها در نظر گرفت. **روش پژوهش:** پژوهش به‌منظور فهم تاریخی و منطق پیدایش نمایشگاه‌های جهانی، از رویکرد تبارشناسی با روش توصیفی-تحلیلی بهره می‌گیرد. اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای، اسناد تاریخی، مقالات علمی و پایگاه‌های اطلاعاتی گردآوری و با رویکردی تطبیقی تحلیل شده‌اند. سیر منطقی استدلال، استقرایی است که از طریق توصیف، تحلیل محتوا و دست‌بندی مطالب گردآوری شده و ارزیابی آن تبار و گونه‌شناسی انجام شده است. **نتیجه‌گیری:** نمایشگاه‌ها علیرغم تفاوت در اعصار و مکان برگزاری، از یک جوهره ذاتی و میل به سوی رشد برخوردار بوده که زمینه‌ساز جریان‌های متعددی چون توسعه در ادوار بعدی و تکوین موضوعات پس از خود هستند. جریان‌های مختلفی بر ماهیت آنها تأثیر دارد، اما پایان و تغییر هر نسل به معنای تحول بنیادین نبوده است و گاهی موضوعات به‌صورت هم‌پوشان تکرار می‌شوند. بنابراین می‌توان چنان برنامه‌ریزی کرد که نمایشگاه‌های آتی فارغ از سازمان‌دهی منطقه‌ای در چند نقطه به‌صورت هم‌زمان، راه نسل نوین را پیموده و فرایند آن را تکمیل نماید.

واژگان کلیدی: نمایشگاه‌های جهانی، نمایشگاه‌های بین‌المللی، اکسپو، تبارشناسی.

مقدمه

نتیجه، تسهیل مقایسه آنها بود. پیشرفت صنعت در تمام رشته‌ها با برگزاری این نمایشگاه‌ها تسریع می‌شد و این جریان همچون پیش‌درآمدی بر تغییری عمل می‌کرد که بعدها در انسان و احساسات او و در محیط انسانی رخ داد (Giedion, 1978/ 2021, 59).

نمایشگاه‌های جهانی طی مسیر خود همواره دستاوردهایی در زمینه‌های گوناگون داشته‌اند و با گذر زمان، دچار دگرگونی‌های عمیق در اهداف، ساختار اجرایی، موضوعات محوری و حتی شیوه‌های بازنمایی شده‌اند. این تحولات برخاسته از تغییرات کلان در سیاست جهانی، اقتصادی، جریان‌های فرهنگی و فناوری‌های نوظهور است. لذا پرداختن به موضوع از این حیث دارای اهمیت بوده که بررسی ریشه‌ها و عوامل مؤثر در شکل‌گیری هر دوره

روند صنعتی شدن که به دنبال تحولاتی همچون رنسانس و بیداری ناشی از انقلاب صنعتی شکل گرفته بود، انگلستان را با رشدی فزاینده به یک قطب بدل ساخت که ضرورت فضایی برای نمایش توان صنعتی را ایجاد می‌کرد. از این رو نمایشگاه‌های جهانی، تقریباً هم‌زمان با صنعت مدرن به‌ظهور رسیدند. هدف اصلی آنها به هم نزدیک کردن دستاوردها، نشان دادن کشف‌های نو و در

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای «محمد شفيعي» با عنوان «طراحی نمایشگاه بین‌المللی جهان‌نما در جزیره هنگام با رویکرد بازتعریف مفهوم بین‌الملل در معماری» است که به راهنمایی دکتر «رضا سامه» در سال ۱۳۹۹ در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی(ره) به انجام رسیده است.

** نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۱۸۲۸۹۰۴، rsameh@arc.ikiu.ac.ir

مؤلفه‌های آن نیز براساس معیارهایی چون نام و ماهیت رسمی و غالب موضوع در هر دوره، اهداف کشور میزبان و برگزارکنندگان، آثار شاخص و غیره انتخاب شده‌اند که هم به صورت بررسی کتابخانه‌ای منابع و هم جستجوی تجربی قابل دستیابی هستند. ابزار بررسی نیز طبقه‌بندی داده‌ها و یافته‌ها براساس تحلیل محتوا بوده است. بنابراین این پژوهش از طریق گردآوری، تبیین و تحلیل محتوای اطلاعات و اسناد کتابخانه‌ای (کتاب، نشریات داخلی و خارجی) و الکترونیکی موجود با روش توصیفی-تطبیقی انجام شده است. سیر منطقی استدلال نیز، استقرایی است که از طریق توصیف، تحلیل و دسته‌بندی مطالب گردآوری شده و ارزیابی گونه‌شناسی آن تبار به نتیجه رسیده است؛ (تصویر ۱) منابع به جهت دارا بودن اطلاعات تاریخی معتبر و پایگاه اینترنتی به جهت مرجعیت داده‌های نمایشگاه‌های جهانی انتخاب شده‌اند.

پیشینه پژوهش

پرداختن به موضوع نمایشگاه‌های جهانی در ادبیات تاریخ و تئوری معماری، بسیار حائز اهمیت بوده است. از نخستین سوابق آن، می‌توان به کتاب «فضا، زمان معماری» (Giedion, 1978/2021, 259-270) اشاره کرد. بخش‌هایی از کتاب «معماری غرب: ریشه‌ها و مفاهیم» (بانی مسعود، ۱۳۹۴) نیز به این موضوع اختصاص یافته است. همچنین در کتاب «ایران و نمایشگاه‌های جهانی» (بانی مسعود، ۱۴۰۰) تاریخچه نمایشگاه‌ها و سابقه حضور ایران در این رویداد به صورت روایتگرانه بیان شده است. پژوهش مشابه دیگری با عنوان «زمینه‌های تاریخی

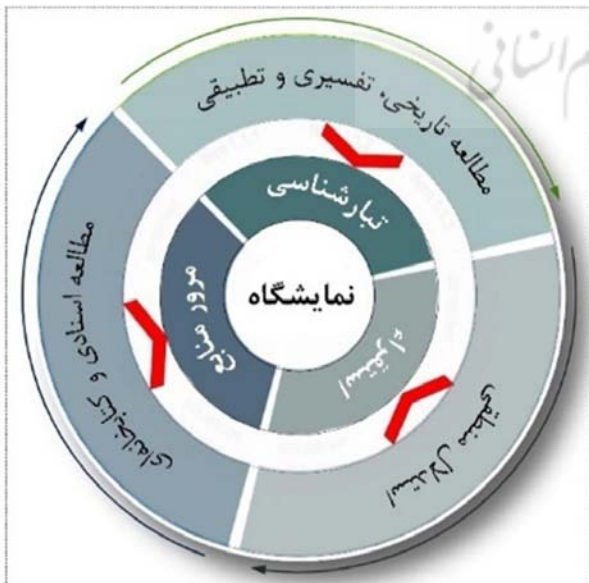
می‌تواند نظام حاکم بر موضوعات و منطق برگزاری را روشن کرده و از سویی، شناخت دقیق تری نسبت به روحیه حاکم بر اعصار برگزاری آن ارائه می‌دهد تا خوانش و انطباق جریانات تاریخی و اجتماعی در هر دوره به تبیین روحیه حاکم بر آن روشن شود. بنابراین هدف پژوهش حاضر دستیابی به منطق ساختاری و محتوایی نمایشگاه‌های جهانی از طریق شناخت بنیادین موضوعات حاکم بر آنها در هر دوره، بررسی تکامل و سیر تاریخی از آغاز تاکنون، ارائه مسیر تکامل و تبیین تبار نسل‌ها بگونه‌ای است که بتوان در برنامه‌ریزی امتداد در آینده، چشم‌اندازی روشن برای آنها در نظر گرفت.

مسئله پژوهش نظم‌بخشی به یافته‌ها و همچنین دسته‌بندی و احصاء تنوع نسلی این رویداد است که از طریق شناخت بنیادین موضوعات حاکم بر نمایشگاه‌ها در هر دوره زمانی، بررسی تکامل آنها تا عصر حاضر، دسته‌بندی یافته‌ها و ارائه مسیر تکامل صورت گرفته و در آخر تبیین گونه و تبار نمایشگاه‌های جهانی حاصل می‌شود. پرسش اصلی پژوهش نیز چنین است:

«چگونه می‌توان منطق ساختاری و محتوایی نمایشگاه‌های جهانی را از منظر تبارشناسی آنها ارزیابی کرد و نتیجه این بررسی، چه چشم‌اندازی را برای برنامه‌ریزی آینده آنها رقم خواهد زد؟»

روش تحقیق

پژوهش حاضر به منظور فهم تاریخی و منطق پیدایش نمایشگاه‌های جهانی، از رویکرد تبارشناسی^۲ بهره می‌گیرد که برخلاف تاریخ‌نگاری سنتی، به دنبال یافتن منشأ یا ذات امور نیست؛ بلکه بر لایه‌های مختلف تحول مفاهیم در بستر گفتمان‌ها، صورت‌های دانایی و سازوکارهای قدرت تمرکز دارد (Foucault, 1977; Rabinow, 1984). به بیان دیگر، هدف تبارشناسی نه «بازسازی تاریخ» بلکه «پرسش از چگونگی ممکن شدن» مفاهیم در شرایط تاریخی مشخص است؛ لذا روشی کیفی برای واکاوی سیر پیدایش و تطور مفاهیم، ساختارها یا پدیده‌هاست که به جای یافتن منشأ واحد، بر لایه‌های تحول و پیوستگی‌های پنهان در گذر زمان تمرکز دارد. این روش، برخلاف تاریخ‌نگاری کلاسیک خطی، به بررسی گسست‌ها و تصادف‌های تاریخی و بازتعریف‌ها جهت کشف روابط پیوستگی و زمینه‌های فرهنگی-اجتماعی آن می‌پردازد و این ظرفیت را دارد که ورای این مفاهیم را کاویده و روایت‌های رسمی را به چالش بکشد (Garland, 2014). در این پژوهش، تبارشناسی به دنبال شناسایی، تحلیل و ارزیابی روندهای شکل‌گیری براساس ساختار و محتوای نمایشگاه‌های جهانی (اکسپوها) در بستر زمان با هدف درک ماهیت نسل‌ها در هر دوره است.

تصویر ۱. چارچوب روش‌شناسی پژوهش؛ مأخذ: نگارندگان

تا جایی که از ۵۵ نمایشگاه که به طور رسمی ثبت شده‌اند، ۳۳ مورد در بازه زمانی ۶۰ سال پس از نخستین نمایشگاه در لندن و ۲۵ مورد در ۷۰ سال پس از جنگ جهانی دوم برگزار شده است. هرچند مشکلات اقتصادی و زیست‌محیطی جهان و شرایط نامنی و یا جنگ جهانی توانسته بر نمایشگاه‌ها تأثیرگذار باشد، اما هرگز آنها را متوقف نکرده است (Abbattista, 2014, 6). از آغاز نخستین نمایشگاه، این رویداد به‌عنوان پنجره‌ای به پیشرفت علمی، فناوری و صنعتی بوده و این تغییرات را چه به‌طور مستقیم برای بازدیدکنندگان و چه از طریق انتشار و رسانه در سراسر جهان نمایش داده است و امکان برگزاری موازی کنفرانس‌های بین‌المللی و تخصصی، به‌ویژه در حوزه مهندسی و معماری را نیز فراهم آورده است (Cardoso de Matos et al., 2012, 4). آغاز نمایشگاه جهانی با ساخت کریستال پالاس ۵ به قرن ۱۹ باز می‌گردد؛ دوره‌ای از تغییرات سریع فناوری و اجتماعی در جهان غرب و ظهور فزاینده طبقه متوسط که به شکل‌گیری آنها انجامید و آخرین نوآوری‌ها و پیشرفت‌های تجاری را به نمایش گذاشت (Frost & Laing, 2017, 8). نمایش دستاوردهای صنعت در نمایشگاه بزرگ سال ۱۸۵۱ با حمایت انجمن سلطنتی هنرها و صنایع، نخستین رویداد بین‌المللی بود، در حالی که رویدادهای پیشین در فرانسه و بریتانیا به‌صورت منطقه‌ای بودند. این تجربه از نظر اندازه و تأثیر عمومی بی‌سابقه بوده و بیش از شش میلیون بازدیدکننده داشت و الگویی را برای نمایشگاه‌های بعدی ایجاد کرد که توسط سایر کشورها نسخه‌برداری شد. از آن به بعد نمایشگاه‌ها، فرهنگ کالا را در مقیاسی بی‌سابقه تجلیل می‌کردند تا آنجا که مارکس آن را «فتیشیسم کالایی شش» توصیف کرد و بسیاری از منتقدان این رویداد را آغاز پیدایش طبقه‌ای به‌عنوان مصرف‌کننده دانستند (Smits & Jansen, 2012, 178). نمایشگاه در این زمان به چهار بخش تقسیم می‌شد: کالاهای تولیدی، ماشین‌آلات، مواد خام و هنرهای زیبا که بعدها به عنوان الگوی استاندارد تقسیم‌بندی فضاهای داخلی در نمایشگاه‌های جهانی رعایت شد (بانی مسعود، ۱۴۰۰، ۶۸). اهمیت کریستال پالاس تنها به دلیل ویژگی‌های معماری و سازه‌ای نبوده، بلکه به دلیل نمایش ماهیت دوران مدرن اهمیت یافت؛ چنانکه مارشال برمن^۷ از آن به‌عنوان «نماد عصر مدرن» یاد می‌کند (حقیق و کامل‌نیا، ۱۳۹۵، ۴۸ و ۴۹). نقطه اوج این نمایشگاه تالار ماشین و دهانه ۸۳ متری آن بدون وجود ستون میانی بود، این تالار عظیم با ۶۲۰ متر طول در زمان خود انقلاب بزرگی در حوزه ساختمان به شمار می‌رفت. پس از میزبانی انگلستان، فرانسه که رقیب دیرینه و سنتی آن بود در سال ۱۸۵۵ نخستین نمایشگاه جهانی را میزبانی

و اجتماعی شکل‌گیری پویون‌های عصر قاجار در نمایشگاه‌های جهانی و جایگاه‌شان در معماری مدرن ایران» (Jamal-al-din & Kiani, 2020) قابل ذکر است که بر تجربه معمارانه ایران متمرکز بوده و از منظر جامعه‌شناختی نیز به موضوع پرداخته است. در کتاب «نظریه مدرنیته در معماری» (حقیق و کامل‌نیا، ۱۳۹۵) می‌توان به فلسفه و موجبات پیدایش نمایشگاه‌ها دست یافت. همچنین مقاله «بازخوانی از هنر و سیاست در نمایشگاه‌های جهانی اِکسپو با تمرکز بر کریستال پالاس (۱۸۵۱)» (Zarezadeh et al., 2015) از دریچه هنر به موضوع نگریسته است. موريس روشه^۲ در چند کتاب و مقاله به نمایشگاه‌ها در قالب ابررویداد پرداخته و محتوا و جنبه‌های اجتماعی آن را بررسی کرده است. هرچند در مقالات و نشریات خارجی و کتب تاریخ معماری، به تفصیل به موضوع نمایشگاه‌ها به‌صورت مروری پرداخته شده، اما منابع تحلیلی معتبر به‌ویژه دسته‌بندی نظام‌مند آنها بسیار محدود است.

مبانی نظری

• مروری بر نمایشگاه‌های جهانی (۲۰۲۵-۱۸۵۱)

نمایشگاه جهانی در درجه اول محصول صنعتی‌شدن برخی جوامع بود و کشورهای انگلستان، فرانسه و بلژیک آغازگر آن شدند. هنر در کنار صنعت روحیه قالب نمایشگاه‌ها در آن عصر قرار گرفت و با تثبیت این رویداد و ایفای نقش ابزارگونه برای بیان توانمندی کشورهای اروپایی، آمریکا نیز برای بیان استقلال و تمامیت سیاسی و نمایش دستاوردهای خود به برگزارکنندگان پیوست. این رویداد دارای سیالیت در مکان برگزاری، دستخوش تغییرات و تحولاتی تدریجی از جهت محتوا و درونمایه بود که گاه ملموس و گاه نامحسوس از شرایط عصر خود و کشور میزبان متأثر می‌شد و پیش می‌رفت. هدف از نمایشگاه‌های اولیه ارائه محصولات تمام دنیا بود؛ به‌گونه‌ای که مدیر نمایشگاه ۱۸۶۷ از آن به‌عنوان «دایره‌المعارف دانش بشری» یاد کرد (Carta, 2013, 2). روشه نمایشگاه‌های جهانی را «رژه جامعه مدرن» و «ابر رویداد ۴» می‌داند و از نمایشگاه‌ها و المپیک به‌عنوان «تنها نمونه‌های بارز و تماشایی یک اکوسیستم اجتماعی متراکم و تقویم اجتماعی رویدادهای فرهنگ عمومی در جوامع مدرن» یاد می‌کند (Roche, 2000, 1 & 33). استثنائگرایی غربی و توسعه استعمارطلبی و اعتلای پیشرفت‌های اقتصادی و علمی-فناوری، از مهم‌ترین دلایل و انگیزه‌های برپایی این رویدادهای بزرگ بین‌المللی بوده است. همچنین نمایشگاه‌ها بسیاری از پدیده‌های اجتماعی مرتبط با مدرنیزاسیون و سرمایه‌داری را به نمایش گذاشته و خود به پیشرفت و موفقیت آنها در مقیاس جهانی منجر شده‌اند؛

گرفت. بعدها شیکاگو، بروکسل و پاریس به ترتیب سایر برگزارکنندگان بودند تا نوبت به نیویورک در ۱۹۳۹ رسید تا با موضوع «ساختن دنیای فردا» آخرین نمایشگاهی باشد که مُدرنیته و دستاوردهای فنی را تنها راه سعادت بشر می‌دانست (بانی‌مسعود، ۱۴۰۰، ۱۴۷). با وقفه‌ای در حدود بیست سال و در سال ۱۹۵۸ نیز آخرین نمایشگاه بلژیک برگزار شد تا گفتمان جدیدی در نمایشگاه‌ها آغاز شده و سیاتل در سال ۱۹۶۲ در آن توجه خود را معطوف به آسمان و دستاوردهای فضایی و روحیه‌ای رؤیاپردازانه به جریان نمایشگاه‌ها تزریق کند. پنج سال بعد مونترال نیز نخستین حضور کانادا را رقم زد که با موضوع بشر و جهان پیرامون و اشاعهٔ سبک بین‌الملل در قالب اثر شاخص موشه سفدی، یعنی مجتمع مسکونی هبیتات ۶۷ بود. در اواخر قرن بیستم، اشتیاق برای نمایشگاه‌های جهانی در ایالات متحده به سرعت کاهش یافت و دوباره تمرکز به اروپا و آسیا معطوف شد، جایی که ژاپن در اوزاکا ۱۹۷۰ نخستین میزبان آسیایی نمایشگاه‌های جهانی بود.

با آغاز قرن بیست و یکم، نمایشگاه‌های جهانی بعدی در هانوفر (آلمان)، شانگهای (چین)، میلان (ایتالیا) برگزار شده است. نمایشگاه جهانی ۲۰۱۷ در شهر آستانه (قزاقستان) و نمایشگاه ۲۰۲۰ در دبی (امارات متحده‌ی عربی) فصل جدیدی در تاریخ آنها آغاز شد (Frost & Laing, 2017, 8-9). به‌طور کلی، بزرگترین رویداد نمایشگاهی جهان در طول حیات خود در چند بُعد گوناگون به عرضه و انتقال مفاهیم پرداخته و متناظر با رویداد، نگاه جهانی را در لایه‌های پیدا و پنهان معطوف به خود در میسر تکوین داشته است.

در جدول ۱، اطلاعات پایه و کمی نمایشگاه‌های جهانی به اختصار آمده که ویژگی‌های ادوار برگزاری آن را ارائه می‌دهد؛^۱ سال و محل برگزاری، عنوان و موضوعات رسمی هر دوره و اتفاق شاخص یا اثر معماری خاص هر رویداد نیز به جهت ایجاد تصویر ذهنی و تداعی آورده شده است.

بحث

• ساختار و محتوای نمایشگاه‌های جهانی

نمایشگاه‌های جهانی بستری را فراهم می‌کنند که در آن کشورها هویت خود را در ابعاد جهانی و تجاری به نمایش گذاشته و تبلیغ کنند، در این بین کشورها نه‌تنها کالاهای تولیدی، صنعت و دستاوردهای فناوری، بلکه مفاهیم راهبردی و ایدئولوژیک، هویت ملی و سیاسی خویش را نیز به نمایش می‌گذارند. نمایشگاه‌ها را می‌توان رسانه‌ای برای نمایش کالاها و انتقال ایده‌ها نیز در نظر گرفت (Smits & Jansen, 2012, 173). آنها در ابتدا بازنمایی تصویری از جهان مُدرن بودند که در معماری نمایشگاه

کرد و تا سال ۱۸۸۹ (نقطهٔ عطف دورهٔ نخست با پذیرایی ۳۲ میلیون بازدیدکننده معادل جمعیت فرانسه) سه بار عهده‌دار شد که میراث قابل توجهی به نام برج ایفل^۲ به جا گذاشت و در دورهٔ بعد اتریش-مجارستان در ۱۸۷۳ با عنوان رسمی «فرهنگ و آموزش» اقدام به میزبانی کرد و به‌طور عمده مسکن، خانه‌های روستایی و محصولات کشاورزی را به نمایش گذاشت که برای نخستین بار چشم‌اندازی فراتر از بیان رقابت سیاسی و اقتصادی داشت و مردم را در معرض طیف وسیعی از مصنوعات و تصاویر غیراروپایی (هنر ژاپنی) قرار می‌داد (Rampley, 2011, 129) طوری که روزنامه‌نگاران نوشتند: جز زیبایی چیزی در این نمایشگاه دیده نمی‌شود (بانی‌مسعود، ۱۴۰۰، ۱۳). کمی بعد ایالات متحده در سال ۱۸۷۶ نخستین میزبانی از نمایشگاه‌های جهانی را بر عهده گرفت که در فیلادلفیا و به مناسبت صدمین سالگرد «اعلامیهٔ استقلال» تدارک شده بود؛ بعدها آمریکا هشت بار دیگر میزبان بود. در سال ۱۸۸۰ استرالیا نیز از این رویه پیروی کرد و اسپانیا مقصد بعدی در اروپا بود. پدیدهٔ شهر نمایشگاهی ریشه در فرهنگ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی خاصی دارد که این امر در اِکسپوی ۱۸۸۸ دیده می‌شود و احداث باغ و منطقهٔ سبز شهری «پارک لیسور»^۳ نتیجهٔ آن است (Ballester, 2014, 2). نخستین بار نمایشگاه ۱۸۸۳ آمستردام بود که ۲۸ کشور در آن فرهنگ و صادرات مستعمرات خود را نمایش دادند (بانی‌مسعود، ۱۴۰۰، ۸۵) بلژیک نیز از سال ۱۸۹۷ پنج بار میزبان بود.

نمایشگاه شیکاگو در ۱۸۹۳ به مناسبت صدمین سال کشف قاره آمریکا زیر نظر سردمداران مکتب شیکاگو نقش بسزایی در سبک و سیاق معماری آمریکا ایجاد کرد که بعدها طراحی شهری آمریکا را متحول کرد و در نتیجهٔ طرح این نمایشگاه، شهری جدید ایجاد شد. متعاقباً در سال ۱۹۰۵ مقارن با سالگرد پادشاهی بلژیک و ۷۵ سالگی استقلال کشور، در شهر صنعتی لیژ درصد برآمدند دستاوردهای فناوری حداقل سال‌های ۱۸۳۰-۱۹۰۵ اروپا را زیر یک سقف، به نمایش بگذارند (ibid., 96, 118). سال بعد نیز میلان به مناسبت افتتاح تونل سیمپلون^۴ عهده‌دار برگزاری شد و با موضوع حمل و نقل، تحوّل در این حوزه و دستاوردهای مرتبط با آن ایجاد کرد و در سال ۲۰۰۰ با محوریت غذای سالم برای بشر، آخرین میزبانی خود را به عمل آورد. شهرهای خنث و بروکسل عاملین برگزاری دو دورهٔ بعد بودند و سپس سانفرانسیسکو که از زلزله و آتش‌سوزی ویران شده بود، در ۱۹۱۵ به بهانهٔ افتتاح کانال پاناما فرصت بازسازی و نمایش خود را به دست آورد. پیرو میزبانی پیشین موفق در ۱۹۲۹، بارسلونا دیگر کاملاً مُدرن شده و محله‌های گوتیک آن بروز شده بودند و در زیرساخت‌ها بازسازی گسترده‌ای صورت

جدول ۱. فهرست نمایشگاه‌های رسمی بین‌المللی (اکسپو) و مشخصات هر دوره. مأخذ: نگارندگان، با اقتباس از اطلاعات پایگاه BIE.

ردیف	رویداد	نام رسمی	موضوع	مشارکت کنندگان (کشور)	تاریخ: نمایشگاه	اثر / دستاورد / شاخصه
۱	لندن-۱۸۵۱	Industry of All Nations	صنعت تمام کشورها	۲۵	۶۰ هزار	قصر بلورین
۲	پاریس-۱۸۸۵	Exposition Universelle des produits de l'agriculture, de l'industrie et des beaux-arts de Paris	کشاورزی، صنعت و هنرهای زیبا	۲۷	۵ میلیون	کاخ صنعت
۳	لندن-۱۸۶۲	Industry & Art	صنعت و هنر	۳۹	۶ میلیون	تالار نمایشگاهی شاخص
۴	پاریس-۱۸۶۷	Agriculture, Industry & Fine Arts	کشاورزی، صنعت و هنرهای زیبا	۴۲	۱۵ میلیون	نخستین نمایشگاه مدور متمرکز
۵	وین-۱۸۷۳	Culture & Education	فرهنگ و آموزش	۳۵	۷ میلیون	بزرگترین ساختمان مدور تا برگزاری
۶	فیلادلفیا-۱۸۷۶	Centennial Exhibition of Arts, Manufactures and Products of the Soil and Mine	هنر، ساخت و محصولات خاک و معدن	۳۵	۱۰ میلیون	نمایش اختراعات ادیسون و گراهام بل
۷	پاریس-۱۸۷۸	Exposition Universelle de 1878, Paris	تکنولوژی‌های نوین	۳۵	۱۶ میلیون	پرواز بالن
۸	ملبورن-۱۸۸۰	International Exhibition of Arts, Manufactures and Agricultural and Industrial Products of all Nations	هنر، صنایع، کشاورزی و محصولات صنعتی همه ی ملتها	۳۳	۱,۳ میلیون	ساختمان‌های التقاطی
۹	بارسلونا-۱۸۸۸	Universal Exhibition of Barcelona	هنر زیبا و صنعتی	۳۰	۲ میلیون	نخستین میزبانی اسپانیا
۱۰	پاریس-۱۸۸۹	Exposition Universelle de 1889, Paris	جشن صدمین سالگرد انقلاب فرانسه	۳۵	۳۲ میلیون	برج ایفل - تالار ماشین
۱۱	شیکاگو-۱۸۹۳	World's Columbian Exposition	چهارمین سده کشف آمریکا	۱۹	۲۷ میلیون	ساختمان‌های سبک شیکاگو و التقاطی
۱۲	بروکسل-۱۸۹۷	International Exhibition of Brussels	زندگی مدرن	۲۷	۶ میلیون	نخستین میزبانی بلژیک
۱۳	پاریس-۱۹۰۰	L'Exposition de Paris 1900	قرن نوزدهم، یک نگاه اجمالی	۴۰	۵۰ میلیون	عرضه اندام سبک آرنوو
۱۴	سن لوییز-۱۹۰۴	Louisiana Purchase Exposition	جشن یکصدمین سال خرید لوویزیانا	۶۰	۱۹ میلیون	بزرگترین نمایشگاه تا آن زمان - توجه به امر اقامت
۱۵	لی-پژ-۱۹۰۵	Universal Exhibition of Liege	بزرگداشت ۷۵ سالگی استقلال [بلژیک]	۷۰	۷ میلیون	توجه به امر بازسازی
۱۶	میلان-۱۹۰۶	Esposizione Internazionale Del Sempione	حمل و نقل	۴۰	-	نخستین میزبانی ایتالیا
۱۷	بروکسل-۱۹۱۰	Universal and International Exposition of Brussels	آثار هنری و علمی، محصولات کشاورزی و صنعتی همه ملتها	۲۶	۱۳ میلیون	توجه به منظر و طبیعت / نمایش پررنگ استعمار
۱۸	خنت-۱۹۱۳	International Universal Exhibition of Ghent	صلح، صنعت و هنر	۲۴	۹ میلیون	بزرگترین نمایشگاه بلژیک - بازسازی
۱۹	سانفرانسیسکو-۱۹۱۵	Panama-Pacific International Exposition	صلح، صنعت و هنر	۴۱	۱۸ میلیون	کاخ جواهرات
۲۰	بارسلونا-۱۹۹۲	International Exhibition of Barcelona	صنعت، هنر و ورزش	۲۹	۵ میلیون	پاویون آلمان (وندروهه)
۲۱	شیکاگو-۱۹۳۳	A Century of Progress, International Exposition	استقلال در مسیر صنعت و تحقیقات علمی	۲۱	۳۸ میلیون	دیزنی لند-آلمان نازی

ردیف	رویداد	نام رسمی	موضوع	مشارکت کنندگان (کشور)	بازدید کنندگان	اثر / دستاورد / شاخصه
۲۲	بروکسل - ۱۹۳۵	Exposition universelle et internationale de Bruxelles	زندگی مُدرن	۲۵	۲۰ میلیون	نمایشگاه موضوعی (حمل و نقل)
۲۳	پاریس - ۱۹۳۷	International Exposition of Arts and Technology in modern life	هنر و تکنولوژی در دوران مُدرن	۴۵	۳۱ میلیون	محوریت موضوعی عدم تضاد هنر و صنعت
۲۴	نیویورک - ۱۹۳۹	New York World's Fair 1939-1940	ساختن جهان فردا	۵۴	-	از نخستین نمایشگاه‌ها با موضوع فردا و آینده
۲۵	هائیتی - ۱۹۴۹	Bicentennial International Exhibition of Port-au-Prince,	جشنوارهٔ صلح	۱۵	۲۵۰ هزار	بومی‌گرایی - روحیه بومی و ترکیب با هنر مُدرن
۲۶	بروکسل - ۱۹۵۸	Exposition Universelle et Internationale de Bruxelles - Wereldtentoonstelling Brussel	یک جهان‌بینی: انسان‌گرایی جدید	۳۹	۴۱ میلیون	آغاز پرداختن به «بشریت»
۲۷	سیاتل - ۱۹۶۲	Century 21 Exposition	انسان در عصر فضا	۴۹	۹ میلیون	آموزش / فضا / آینده
۲۸	مونترال - ۱۹۶۸	Universal and International Exhibition Montreal Expo	انسان و جهانش	۶۲	۵۰ میلیون	پرداختن به مشکلات بشری و زیست‌محیطی
۲۹	اوزاکا - ۱۹۷۰	Japan World Exposition Osaka	پیشرفت و هماهنگی برای بشریت	۷۸	۶۴ میلیون	اشاعهٔ برنامه برای همزیستی جهانی
۳۰	سویل - ۱۹۹۰	Universal Exhibition of Seville	عصر اکتشاف	۱۱۲	۴۱ میلیون	روحیه شاد - نمایش‌های فرهنگی و هنری
۳۱	هانووئر - ۲۰۰۰	Expo 2000 Hannover	بشر، طبیعت و تکنولوژی	۱۷۴	۱۸ میلیون	تشکیل و آغاز نهاد BIE
۳۲	شانگهای - ۲۰۱۰	Expo Shanghai 2010	شهر بهتر: زندگی بهتر	۲۴۶	۷۳ میلیون	بیشترین فضای نمایشگاهی و مشارکتی
۳۳	میلان - ۲۰۱۵	International Registered Exhibition Expo 2015 Milan	تغذیهٔ بشریت، انرژی برای حیات	۱۴۵	۲۱ میلیون	غرفه‌های موضوعی
۳۴	دبی - ۲۰۲۰ (۲۰۲۲)	Expo 2020 Dubai	ارتباط ذهن‌ها، آفرینش فردا	۱۹۲	۲۴ میلیون	نخستین میزبانی خاورمیانه از نمایشگاه‌ها
۳۵	اوزاکا - ۲۰۲۵	Expo 2025 Osaka, Kansai, Japan	طراحی جامعهٔ آینده برای زندگی	۱۵۰	ناتمام	نمایشگاه مجازی - سازه Grand Ring

تا تصاویری که از خود می‌خواستند را به جهانیان برسانند (Cardoso de Matos et al., 2012, 6) از این رو می‌توان پی به ماهیت وجودی چندبُعدی رویدادها برد که در تمام جوانب زندگی در سده‌های پیشین می‌توانست مؤثر واقع شود. همچنین موجب ادراک چند جانبهٔ میزبان از محیط پیرامون شامل بوم، فضای اجتماعی و معماری می‌شود. در عصر حاضر نمایشگاه‌های جهانی اهداف متنوعی را دنبال می‌کنند که حُول محور ارتباطی میان نقاط مختلف جهان در عرصه‌های مختلف حیات بشری و زمینه‌های گوناگون علمی متمرکز شده‌اند. لذا پیوسته در حال تغییر هستند و اگرچه در گذر زمان شکل یافته‌اند، اما به ندرت رویکردهای گذشته

تجلی داشت و بعد به معرفی فناوری در فضاهای شهری کمک کردند؛ برای مثال دگرگونی‌هایی که در پاریس رخ داد را میریام لوین^{۱۱} چنین بیان می‌کند: «فرایند ساخت نمایشگاه‌ها به حرکت شهر به آینده کمک کرد». در واقع سازه‌های دائمی در فضاهای شهری که نمایشگاه‌ها در آن برگزار می‌شد، نمایشی از فناوری‌های ساختمانی زمان خود نیز بود. همچنین بهانه‌ای برای برنامه‌ریزی شهری، توسعهٔ حمل‌ونقل و همواره بازتابی از پیشرفت تکنولوژی تا توسعهٔ پایدار، اکتشافات و سازوکارهای پیچیدهٔ جامعهٔ صنعتی بوده‌اند. این رویداد در واقع تبلیغات و ویتروینی برای کشورها بود

دوگانه با قطب مخالف بصورت مُدرن/غیر مُدرن، ملی/بین‌المللی و شهری/محلی هستند. هر مجموعه‌ای به‌تنهایی تحلیل‌پذیر است، اما تمام آنها باید با هم در یک تحلیل کامل و زمینه‌ای مورد بحث و بررسی قرار گیرند (Roche, 2000, 8). در دنیای امروز هرچند نقش سنتی نمایشگاه‌ها تغییر یافته، اما بسته به ماهیت کلی، نقش اجتماعی و ساختاری خود را حفظ کرده و در موقعیت‌های مختلف قابل ارزیابی است. **جدول ۲**، ساختار و محتوای نمایشگاه‌ها را همراه با بیان ماهیت، عملکرد و نقش‌های مختلف آن نمایش می‌دهد.

• تبارشناسی و تحلیل یافته‌ها

ساختار و محتوای نمایشگاه‌ها را نمی‌توان بدون توجه به زمینه‌ها و تحولات تاریخی تحلیل و تبارشناسی کرد. سده‌های پس از رنسانس همواره شاهد التهاب و نوآوری‌هایی در صنعت، اندیشه و هنر بود که هر کدام به نوعی سنگ بنای مُدرنتیبه به حساب می‌آمدند. عصر روشنگری نیز که به مبارزه با افکار خرافی اعصار پیش از خود به مبارزه می‌پرداخت تغییراتی در سیر فکری انسان بوجود آورد که می‌توان آن را به یک انقلاب تعبیر کرد.

این تحولات از خیزش و انقلاب‌های مردمی تا اختراعاتی همچون راه‌آهن همگی اساس رویدادهای سده‌های بعد را پایه‌ریزی کردند؛ به‌طوری‌که انگلستان با رشد فزاینده به مرکز تولید و رشد صنعتی تبدیل شد و سپس فرانسه به آن پیوست.

قرن هجدهم نیز شاهد رواج و تثبیت مفاهیم نوین ملت و دولت‌ها بود که از معاهده وستفالیای^{۱۳} آغاز شده و سنگ بنای به وجود آمدن دولت‌های ملی به شمار می‌رفت که جوامع اروپایی را پایه گذاشت و پس از آن به اطراف دنیا تعمیم یافت (جعفری، ۱۳۸۹، ۳) و اولین دولت مُدرن ملی در قرن هفدهم در بریتانیا ظهور کرد. انقلاب ۱۷۷۶ آمریکا و ۱۷۸۹ فرانسه، حوادث برجسته‌ای در تاریخ رشد ملی‌گرایی چند قومی در آمریکا و تک قومی در فرانسه هستند (Kavaasmi, 2020, 4). سال‌های اولیه قرن ۱۸ و میانه آن مصادف بود با آغاز توسعه همه‌جانبه آمریکا و ثبات پس از جنگ‌های فرانسه؛ از این‌رو پس از انگلستان، این فرانسه بود

جدول ۲. تبیین ساختار و محتوای نمایشگاه‌های جهانی. مأخذ: نگارندگان؛ با اقتباس از (Roche, 2000, 8-13).

ساختار	شاکله	محتوا
شکل	سیال	آبرویداد
محتوا	التقاطی	جامعه‌شناختی
بستر	متغیر	مکان-رویداد
شخصیت	چند بُعدی	چندسویه
نقش	میانجی واکاوی	فَراملی رسانه

را دنبال می‌کنند (اسکندری روزبهانی، ۱۴۰۰، ۱۴۷). آنها بیشتر به‌مثابه یک رابط فرهنگی، پیام پیشرفت را از طریق ابزارهای صحنه‌نگاری و شهری منتقل می‌سازند؛ پیامی که مبتنی بر مضمونی جهان‌شمول با معماری باشکوه بوده و هم‌روایتی از ایده‌ها و پیشرفت‌ها و آرمان‌های جوامع هستند (Ballester, 2014, 4).

از آنجایی که جایگاه رویدادهای بین‌المللی در داستان یک کشور و مردم اهمیت دارد، نمایشگاه‌ها مناسبت‌های کلیدی به شمار می‌روند که می‌توانند ارتباطات مردمی را زمینه‌سازی کنند؛ مانند یک پُل ارتباطی میان دوران‌های مختلف زندگی که یک شهر برای ارائه چشم‌انداز آینده، انتخاب می‌کند. اقداماتی چون نوسازی شهری، بازسازی مناطق خاص، برندسازی یا تغییر نام تجاری و پیکربندی مجدد سامانه‌های زیرساختی (حمل و نقل، مخابرات و شبکه‌های تأسیسات) بخشی از تلاش‌های شهر میزبان در این مسیر هستند.

از سویی نمایشگاه‌ها محصول زمان خود هستند: بیان کالبدی جغرافیای فرهنگی و ظرفیت نوآورانه جهان در یک زمان معین؛ میراث شهری، فرهنگی و فناوری بازتاب واقعی جامعه‌ای است که آنها را به وجود آورده است؛ بنابراین تأکید بر معماری، ساخت و ساز، محتوا و فناوری در دوره‌های مختلف را توضیح می‌دهد.

بین سال‌های ۱۸۵۱ و ۱۹۴۰ نمایشگاه‌ها به شدت تحت تأثیر پیشرفت مادی در حوزه‌های صنعت، کشاورزی و اختراعات قرار گرفتند. مضامینی که اشتیاق به ساختن آینده و اهمیت هویت ملی را نشان می‌دادند. سال‌های بین ۱۹۵۸ و ۲۰۰۰ نیاز به هدایت نوآوری‌ها در خدمت رفاه بشریت ایجاد شد. تمرکز از هویت یکپارچه به روابط تغییر کرد و بر ارتباط افراد با یکدیگر تأکید کرد. با نقش فزاینده انقلاب اطلاعاتی، دیگر کیفیت‌های معمارانه جایگاه اصلی را در نمایشگاه‌ها نداشتند. بلکه با مضامین همچون جهان انسانی، پیشرفت و هماهنگی برای بشریت، عصر اکتشاف، طبیعت و فناوری برجسته می‌شود. اکنون نمایشگاه‌ها بیانگر یک آگاهی رو به رشد هستند که هر اقدامی، پیامدهای بلندمدت بر محیط زیست و زندگی انسان دارد و می‌تواند دوباره ابزار واقعی پیشرفت در زمینه حل مشکلات کنونی سبک زندگی جهانی باشند. اگرچه بسیاری آن را یک مفهوم منسوخ می‌دانند، اما برای BIE بیانگر نوآوری، پیشرفت و تداوم بین نمایشگاه‌ها است، جایی که هر یک نقطه عطفی به سوی آینده و کاتالیزوری برای توسعه است. (Monclús, 2017, 12& 13).

اما نمایشگاه‌ها را می‌توان فرایندهای اجتماعی و چند بُعدی دانست و در قالب مجموعه‌ای از سه گونه ویژگی تعریف و تحلیل کرد. هر یک از مجموعه‌ها شامل یک محور

انسان بر کره ماه، شوروی و آمریکا به عرضه اندام علمی با یکدیگر پرداختند و در نمایشگاه‌های سیاتل ۱۹۶۲ و مونترال ۱۹۶۷ انسان در عصر فضا و موضوعات فراسیاره‌ای مطرح شد. نمایشگاه‌ها پس از ۱۹۷۰ به جای جشن گرفتن یک سالگرد تاریخی یا امپراتوری استعماری، تمایل به پرداختن به موضوعی خاص اغلب زیست‌محیطی و آگاهی‌بخش داشتند (Britannica, 2022).

با ورود به قرن ۲۱ و نخستین نمایشگاه این عصر، موضوعات، ماهیتی جهان شمول یافتند و تمرکز از بیان موقعیت‌های ملی و دستاوردهای منطقه‌ای خارج شد؛ برای مثال در هانوفر - ۲۰۰۰ از شرکت‌کنندگان، برنامه‌ریزی برای قرن بیست و یکم خواسته شده بود و در میلان - ۲۰۰۵ تغذیه بشر و غذای سالم برای تمام جهان تنها موضوع نمایشگاه بود. در اِکسپو دبی - ۲۰۲۲ نیز اتصال ذهن‌ها و ساختن فردا محوریت نمایشگاه‌ها به شمار می‌رفت.

در نمایشگاه آینده اوزاکانا-کانزای ۲۰۲۵ به میزبانی ژاپن نیز طراحی فردا، موضوع و محوریت اصلی قرار گرفته است. با گذر زمان، قوام یافتن و تکرار چندباره موضوعات، گونه‌ای از نمایشگاه‌ها استمرار می‌یافتند که حاوی پیامی مشترک و ساختاری همسان و همگون بودند که گاهی این اشتراک در موضوعات و حتی در ساختار و محتوای نمایشگاه‌ها دیده می‌شد؛ این توالی عموماً ناخواسته بود و در نقطه‌ای با بروز رویداد یا نقطه عطف جهانی دیگری خاموش و نسل دیگری با مفاهیم نو ظهور می‌کرد.

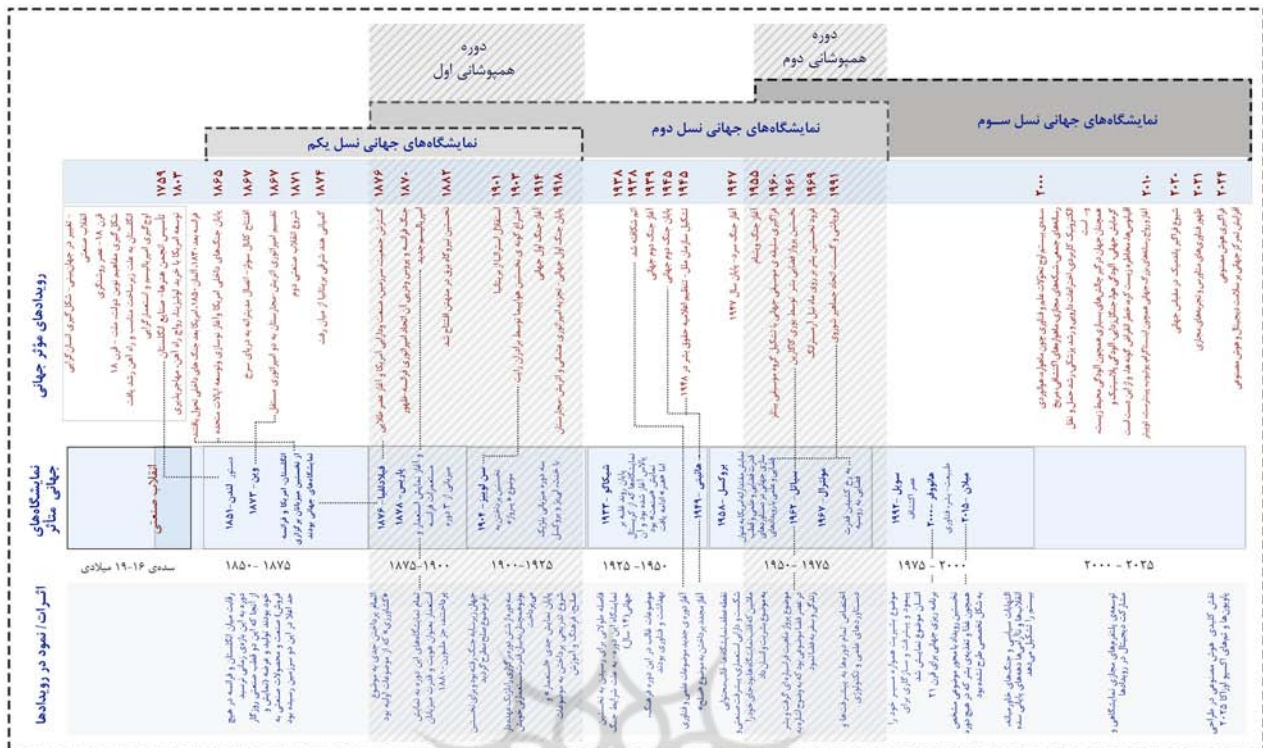
بنابراین همواره بستر زمانی و مکانی در برگزاری نمایشگاه‌ها نقش اساسی داشته و البته پس از برگزاری، دستاوردها و نمودهای نمایشگاه بود که به شکل اثرگذار موجب تحول، جریان‌سازی و توسعه و یا گاهی بروز عارضه به بستر و اجتماع میزبان خود می‌شد؛ در تصویر ۲ رویدادهای تاریخی و شاخص جهان به گونه‌ای بیان شده است که هم تأثیر بر کیفیات نمایشگاه‌ها و هم ایجاد تغییر در جهان‌بینی و اتحاد سیاست‌ها در انتخاب برگزارکنندگان، توالی و محل برگزاری و زمینه‌سازی برای شروع و پایان نسل‌ها را نمایش دهد. این به منزله زوال ناگهانی و نابودی کلی موضوعات نبوده، بلکه همیشه ابتدا روندی نزولی پیدا کرده و گاه فراموش شده است؛ و یا حتی در ادوار دیگر به صورت کم‌توان ادامه یافته و با موضوع تازه‌ای ترکیب و همراه شده است. برای مثال می‌توان به تغییر از موضوع صنعت و تولیدات به فناوری اشاره کرد. همچنین در طول تاریخ برگزاری نمایشگاه‌ها، همپوشانی نسلی نیز به لحاظ محتوایی رخ داده است. برای نمونه، نمایشگاه مونترال ۱۹۶۷ هرچند به لحاظ زمانی در میانه نسل دوم بود، اما از نظر تمرکز بر آینده، زمینه‌ساز فکری نسل سوم محسوب می‌شود. از این‌رو نقاط مهم برای

که چند دوره در رقابت با انگلستان نمایشگاه‌ها را میزبانی کرد و آنگاه آمریکا نخستین میزبانی را بر عهده گرفت. جریان دیگر، اوج‌گیری امپریالیسم بود که با استعمارگرایی نمود جدی‌تر یافت و موجب بهره‌گیری از سرزمین‌های دور توسط کشورهای همچون فرانسه و انگلستان شد و تغییرات فرهنگی و سیاسی گسترده‌ای را دامن زد. اگرچه نمایش‌های انسانی را در گذر تاریخ می‌توان در زمینه‌های مختلف همچون جنگ و اماکن مقدس جستجو کرد، اما شکل‌گیری و گسترش نمایش‌های قومی به دو پدیده تاریخی استعمار و نمایشگاه که اساس مُدرنیته بودند، ارتباط نزدیک و مستقیم دارند. این موضوع در غرفه‌های برخی کشورهای اروپایی در نیمه دوم قرن ۱۸ سازماندهی شدند اما در قرن بعد به ابعاد مادی و نمادین جدید در قالب نمایشگاه جهانی دست یافتند. نمایش‌های استعمار امپریالیستی از دهه ۱۸۷۰ شتاب گرفت و توسط دو رشته جدید انسان‌شناسی کالبدی و قوم‌شناسی تبلیغ شد (Sánchez-Gómez, 2013, 3).

پس از فیلادلفیا ۱۸۷۶ پرداختن به موضوعات غالب تا آن عصر تقریباً پایان یافت و با اتحاد فرانسه و ظهور امپریالیسم جدید، آغاز انقلاب صنعتی دوم (۱۸۷۱-۱۹۱۴) و همچنین گسترش ثروت، صنعت و سرزمین آمریکا، موضوع نمایش استعمار تا پایان نسل نخست با قوت ادامه یافت و با نزدیک شدن به جنگ جهانی اول (۱۹۱۳-خنت) نمایش استعمار نیز پایان پذیرفت. دستاورد جنگ، انحلال امپراتوری‌ها و تشکیل کشورهای نوظهور بود و تا پایان جنگ همچنان برگزاری نمایشگاه‌ها متوقف نشد، اما پس از سانفرانسیسکو در ۱۹۱۵ تا دوره بعد دچار وقفه‌ای ۱۴ ساله شد و به تدریج دیگر هرگز به موضوعات استعمار پرداخته نشد.

از این به بعد، نمایش انسان زنده یک رویه در دنیای غرب بود، اما در اواسط قرن ۱۹ میلادی به اوج خود رسید و در نمایشگاه بروکسل ۱۹۵۸ ثبت شد (Abbattista & Lannuzzi, 2016, 2). البته نمایشگاه‌ها هرگز جایگاه فرهنگی خود را که پیش از آن برخوردار بودند به دست نیاوردند و بسیاری از نظر هنر و اقتصاد موفق نبودند (Britannica, 2022). از حدود ۱۹۳۰ به مدت ده سال جهان درگیر رکود اقتصادی گسترده‌ای شد که موجب بحران عظیمی در رشد بیکاری شد؛ به گونه‌ای که تولید محصولات صنعتی ۶۰ درصد کاهش یافت (D'Apice & Ferri, 2010, 39).

پس از جنگ جهانی دوم، جنگ سرد و دوقطبی شدن جهانی قدرت میان آمریکا و شوروی آغاز شد. سازمان ملل متحد تشکیل و تغییر نظام سیاسی، زمینه را برای پرداختن به موضوعات بشریت (آغاز با بروکسل ۱۹۵۸)، صلح و آینده فراهم کرد. با نخستین سفر فضایی و فرود

تصویر ۲. نمودار جریانات تاریخی مؤثر بر نمایشگاه‌های جهانی. مأخذ: نگارندگان.

هر نسل فراوانی توده‌ها در نظر گرفته شده است. این روند برای همپوشانی میان نسل‌ها نیز در نظر گرفته شده و برای مثال موضوعات غالب نسل یکم بیشترین همپوشانی را با نسل دوم دارند. همچنین نسل دوم و سوم در پرداختن به موضوعاتی چون فناوری و فرهنگ دارای بیشترین اشتراک هستند. در تصویر ۴ نیز فراوانی نسل‌ها و بازه زمانی هر نسل در قالب نمودار دایره‌ای تنظیم شده و بیان می‌کند نسل اول بیشترین استمرار زمانی را نیز داشته است.

نتیجه‌گیری

نمایشگاه‌های جهانی پس از شکوفایی صنعت و در سرزمین‌های پیشگام زاده شد تا رسانه‌ای باشد برای بیان تحولات بی‌شمار عصر خویش؛ رویدادهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جهانی نیز در دگرگونی آن مؤثر بوده‌اند. یافته‌های پژوهش بیان می‌دارند کشورهای آغازگر برگزاری (انگلستان و فرانسه) تنها در نسل یکم میزبانی کرده‌اند و نسل دوم در آمریکا و بلژیک جریان یافته و نسل سوم در آلمان و سپس در آسیا برگزار شده است. از حیث عناوین برگزاری هر دوره دارای رویکرد منحصر و متأثر از جریانات جاری سرزمین محل برگزاری، اهداف سیاسی و توسعه طلبانه برگزارکنندگان خویش بوده و علیرغم تنوع ساختاری و معمارانه و حتی تغییر موضوعات، اما از یک منطبق محتوایی پیش‌رونده و یک توالی تبعیت کرده است؛ موضوعی که

بیان نسل را می‌توان در چند عامل دانست. جدول ۳ چارچوب نسلی نمایشگاه‌ها، بازه زمانی آنها، موضوعات غالب در هر عصر و نیز عوامل مهم و مؤثر در شکل‌گیری و افول هر یک از نسل‌ها را نمایش می‌دهد:

با بررسی جدول ۳ چنین می‌توان گفت که تغییر و جابجایی از یک نسل به نسل بعد صرفاً با گذر زمان همراه نبوده، بلکه بروز و رخداد رویدادهای در سطح جهانی، بزرگترین محرک آن به حساب می‌آید؛ با مرور ماهیت ادوار برگزاری، پرداختن به روحیات هر دوره، موضوعات و سپس تدوین نسل‌ها، چنین می‌توان برداشت کرد که این دوره‌ها، هم بر جوامع زمان خویش مؤثر بوده و هم از آن اثر گرفته است. به عبارت دیگر نمایشگاه‌ها در نقش یک ابر رویداد اجتماعی و فرهنگی ظاهر می‌شدند و دارای همپوشانی موضوعی و ساختاری با یکدیگر نیز بوده‌اند. در تصویر ۳ نمودار نسل‌ها تدوین شده که نمایانگر بازه نمایشگاه‌هایی است که در هر نسل قرار می‌گیرند و موضوعات پرداخته شده و غالب در هر رویداد و پیرو آن در هر نسل نشان داده شده است. از اشتراکات محتوایی و هم‌پوشانی می‌توان به‌عنوان یک عامل مؤثر بر مسیر رشد و تکوین نمایشگاه‌ها یاد کرد و آن را محرک تغییر از نسلی به نسل دیگر بیان داشت.

جدول ۴ بیانگر هم‌پوشانی میان نسل‌ها بوده و با احصاء و استخراج موضوعات رسمی و یا غالب بر هر دوره تنظیم شده است. در این جدول هر موضوع به‌صورت توده و برای

جدول ۳. چارچوب نسلی نمایشگاه‌ها و ماهیت موضوعات. مأخذ: نگارندگان.

نسل	زمانی بازه	ماهیت و موضوعات	زبان	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری یا افول هر نسل
نسل یکم	لندن ۱۸۵۱-۱۸۵۸ پارسلونا ۱۹۲۹	- صنعت - تولیدات صنعتی - هنر ملتها - کشاورزی - استعمار - نمایش قومی	انگلیسی فرانسوی	- رشد صنعت و تولید فزاینده محصولات صنعتی؛ - ایجاد و رشد امپریالیسم، نیاز به نیروی کار، به رخ کشیدن قدرت استعماری؛ - انقلاب کشاورزی، نیاز به تولید و عرضه ماشین‌آلات و تسهیل در کشاورزی؛ - بروز مصالح نوین و تحول در فن و روش‌ها و تثبیت صنعتی‌سازی نمایشگاه‌ها - ایجاد چهره منفی از نمایش‌های انسانی بازتاب آراء نویسندگان و منتقدین؛ - اشباع عرضه ماشین‌آلات و تولیدات صنعتی و همگنی در عرضه دستاوردها؛ - پایان نمایش «استعمار» به‌طور جدی و کم‌رنگ شدن نمایش‌های قومی؛ - جنگ جهانی اول و وقفه بلندمدت تا آخرین نمایشگاه نسل (پارسلونا- ۱۹۲۹)؛ - کاهش پرداختن به موضوعات «هنر کشور میزبان» و «هنر ملتها»؛ - کمتر پرداختن به موضوع «کشاورزی»؛ - اضافه‌شدن موضوع «صلح» اندکی پس از افول نمایش استعمار
نسل دوم	شیکاگو ۱۹۳۳-۱۹۳۴ سویل ۱۹۹۲	- فناوری - سیاست - فرهنگ و بهداشت - فردا، آینده - پرواز - بشریت	انگلیسی فرانسوی	- آخرین سطح نمایش صنعت و فناوری و پرواز (پس از وقفه و با تغییر نسبت به ماهیت اولیه)؛ - توسعه فناوری به‌مثابه دستاورد و یافته علمی؛ - جنگ جهانی دوم و تجزیه برخی امپراتوری‌ها و تغییر در مناسبات جهانی و نظام سیاسی کشورها - پایان قرن ۲۰ و آغاز قرن ۲۱؛ - شکل‌گیری، تثبیت و غلبه موضوعات آینده در بستر فناوری؛ - شکل‌گیری نمایشگاه‌های موضوعی و آینده‌نگر؛ - فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و دوقطبی شدن قدرت جهانی
نسل سوم	هانوفر ۲۰۰۰-۲۰۰۱ اوزاکا ۲۰۲۵	- فردا، آینده - صلح - بشریت - فرهنگ و بهداشت - آموزش	انگلیسی فرانسوی	- ورود به هزاره جدید (قرن ۲۱)؛ - تصویب قطعنامه «پایداری نمایشگاه‌ها» در ۱۹۹۴؛ - لحاظ کردن اصول پایداری در برگزاری نمایشگاه‌ها در هانوفر ۲۰۰۰؛ - درخواست آراء جهانی برای ارائه راهکارهای مدیریت جهان در قرن جدید برای طبیعت، انرژی، دانش، سلامتی و تغذیه‌ی آینده. - تأکید بر استفاده از خرد جمعی جهانی؛ و - نمایشگاه‌های موضوعی در جریان

ماهیت	نسل یکم (۱۸۵۱-۱۹۲۹ میلادی)														نسل دوم (۱۹۳۳-۱۹۹۲ میلادی)										نسل سوم (۲۰۰۰ میلادی تا کنون)										
	لندن-۱۸۵۱	پاریس-۱۸۵۵	لندن-۱۸۶۲	پاریس-۱۸۶۷	وین-۱۸۷۳	فیلادلفیا-۱۸۷۶	پاریس-۱۸۷۸	مپورن-۱۸۸۰	پارسلونا-۱۸۸۱	پاریس-۱۸۸۹	شیکاگو-۱۸۹۳	بروکسل-۱۸۹۷	پاریس-۱۹۰۰	سولونیز-۱۹۰۴	ساز-۱۹۰۵	بروکسل-۱۹۱۰	غنت-۱۹۱۳	پارسلونا-۱۹۱۵	پارسلونا-۱۹۲۹	شیکاگو-۱۹۳۳	بروکسل-۱۹۳۵	پاریس-۱۹۳۷	نیویورک-۱۹۳۹	هانوفر-۱۹۳۹	بروکسل-۱۹۵۸	سپالین-۱۹۶۲	مونترال-۱۹۶۷	اوزاکا-۱۹۷۰	سویل-۱۹۹۲	هانوفر-۲۰۰۰	شانگهای-۲۰۱۰	میلان-۲۰۱۵	دبی-۲۰۲۰	اوزاکا-۲۰۲۵	فراوانی
صنعت	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۲۲
هنر	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۲۳
کشاورزی	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۹
استعمار	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱۰
برگداشت	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱۱
سیاست	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۷
پرواز-فضا	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۶
تکنولوژی	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱۵
فرهنگ و بهداشت	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱۳
صلح	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۴
آموزش	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۸
فردا-آینده	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱۰
حمل و نقل	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۵
بشریت	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	۸

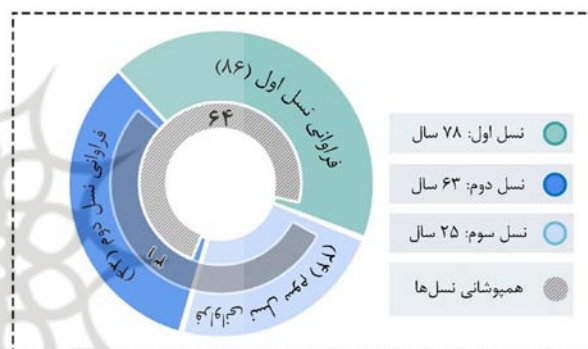
تصویر ۳. فراوانی پرداختن به موضوعات در نسل‌های مختلف نمایشگاه‌های جهانی. مأخذ: نگارندگان.

نسل	صنعت	هنر	کشاورزی	استعمار	بزرگداشت	سیاست	پرواز - فضا	تکنولوژی	بهداشت	فرهنگ	صلح	آموزش	فردا / آینده	حمل و نقل	بشریت	جمع
نسل ۱	۲۰	۱۷	۷	۹	۷	۵	۳	۴	۴	۴	۳	۴	۱	۱	۰	۸۵
هم‌پوشانی ۱ و ۲	۱۴	۱۱	۲	۹	۶	۵	۳	۴	۴	۴	۲	۲	۱	۱	۰	۶۴
نسل ۲	۲	۴	۱	۱	۴	۲	۳	۸	۵	۵	۱	۱	۴	۳	۴	۴۳
هم‌پوشانی ۲ و ۳	۱	۳	۱	۰	۳	۱	۲	۶	۴	۴	۱	۰	۴	۱	۴	۳۱
نسل ۳	۰	۳	۱	۰	۰	۰	۰	۳	۳	۳	۰	۳	۵	۱	۴	۲۳
جمع	۲۲	۲۴	۹	۱۰	۱۱	۷	۶	۱۵	۱۲	۱۲	۴	۸	۱۰	۵	۸	۱۵۱

جدول ۴. شناخت فراوانی موضوعات و همپوشانی بین نسلی آن‌ها. مأخذ: نگارندگان.

گرفته‌اند. برای مثال، گذار از نسل دوم به سوم نه صرفاً بر اساس اقتضات زمان، بلکه طی چند دهه به صورت تدریجی بر مبنای تغییر الگو (پارادایم) از نمایش فناوری به تمرکز بر آینده‌ی مشترک و موضوعات جهانی همچون پایداری، سلامت و تغذیه متمرکز بوده است. برخی رویدادها نیز مانند مونترال ۱۹۶۷ هم‌زمان واجد ویژگی‌های هر دو نسل بوده‌اند. این هم‌پوشانی‌ها نه صرفاً به‌عنوان دوره‌ گذار، بلکه به مثابه بستر و مولد شکل‌گیری نسل بعد نیز عمل کرده‌اند؛ زیرا ترکیب عناصر نسل پیشین با رویکردهای نو، زمینه‌تثبیت و هویت‌یابی نسل جدید را فراهم آورده است. در عین حال هر نسل نیز بر بستر تحولات کلان تاریخی و اجتماعی متولد شده و بازتابی از روح زمانه‌ی خویش بوده است.

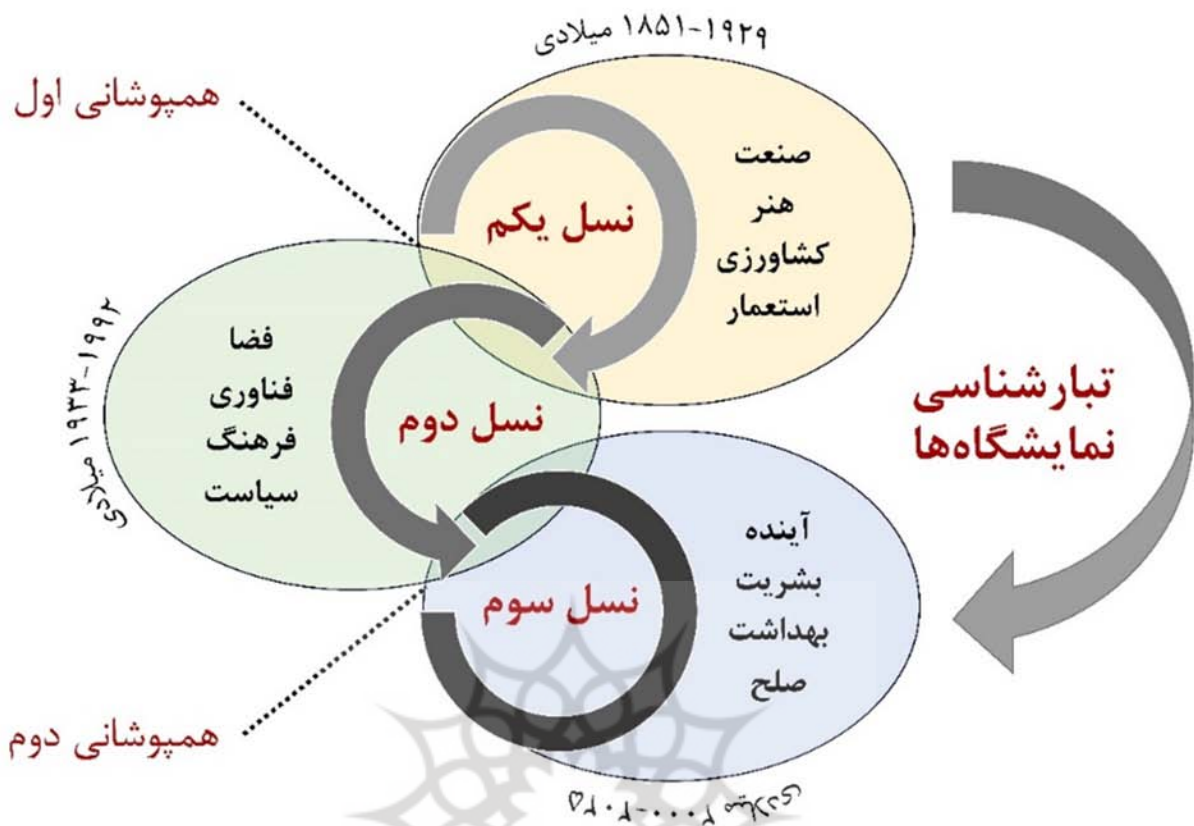
در **جدول ۵** نیز به فراوانی نمایشگاه‌های جهانی از منظر تاریخ، محل و سال برگزاری پرداخته شده و چنین بیان می‌دارد که آمریکا، فرانسه، بلژیک، اسپانیا و ژاپن، به ترتیب بیشترین میزان میزبانی از نمایشگاه‌ها را عهده‌دار بوده‌اند. همچنین تمایل به برگزاری از آمریکا و اروپا با ورود به قرن ۲۱ کم‌رنگ شده و در کشورهای آسیایی قوت گرفته است. در آخرین رویداد «اوزاکا ۲۰۲۵» که تبلور کامل نسل سوم محسوب می‌شود با استفاده از فناوری دیجیتال، سازه‌های پایدار و موضوعات انسانی-زیستی، اکسپو را از یک بستر مکانی به بستری مفهومی و جهانی ارتقا داده است. اکنون چنین می‌توان دریافت که نمایشگاه‌ها از یک رویداد صنعتی و ملی‌گرا به یک پلتفرم جهانی چندرسانه‌ای و انسان‌محور در عصر حاضر تبدیل شده‌اند و تبارشناسی این رویدادها، امکان فهم مسیر تحول را نیز فراهم کرده و الگویی مفید برای آینده‌پژوهی در حوزه طراحی و سیاست‌گذاری نمایشگاه‌ها ارائه می‌دهد. نمودار **تصویر ۵** این مسیر تحولی را به اختصار نمایش می‌دهد.

تصویر ۴. نمودار فراوانی موضوعات نسل‌ها و همپوشانی میان آنها. مأخذ: نگارندگان.

در این پژوهش در قالب تبارشناسی به آن پرداخته شد. پیرامون نسل‌شناسی برآیند تحلیل‌ها، بیانگر سه نسل کلی حاکم بر نمایشگاه‌ها است: نسل یکم (لندن - ۱۸۵۱ تا بارسلونا-۱۹۲۹)، نسل دوم (شیکاگو - ۱۹۳۳ تا سویل - ۱۹۹۲) و نسل سوم (هانوفر - ۲۰۰۰ تا اوزاکا- ۲۰۲۵) است. از نظر محتوا، «صنعت» با اختصاص بیشترین میزان فراوانی (۲۲ از ۳۵ رویداد) در صدر موضوعات است. در کل ادوار برگزاری، به فناوری (بیشترین میزان فراوانی در نسل دوم و ۱۵ از ۳۵ رویداد) به عنوان مفصل و رابطی میان نسل‌ها بسیار توجه شده و در آخر به موضوع فردا / آینده (بیشترین میزان فراوانی در نسل سوم و موضوع ۱۰ از ۳۵ رویداد) رسیده است.

از نظر ساختاری، چنین حاصل شد که جریان زمانی تکوین نمایشگاه‌ها بر تبارشناسی آنها تأثیر داشته است. پایان و تغییر نسل به معنای تحول بنیادین نبوده و نسل‌ها دارای اشتراکات و هم‌پوشانی هستند و انتقال میان نسل‌ها بصورت تدریجی رخ داده است؛ به این معنا که ویژگی‌های نسل جدید به مرور در بستر نسل پیشین شکل و موجودیت

تصویر ۵. نمودار مسیر تحولی نمایشگاه‌های جهانی از آغاز تاکنون؛ منبع: نگارندگان.

پی‌نوشت‌ها

۱. International Exhibition, World Exhibition, International Exposition, Exposition Universelle, World Fair or EXPO's
۲. Genealogy.
۳. Maurice Roche.
۴. Mega Event.
۵. Cristal Palace.
۶. Commodity Fetishism.
۷. Marshall Berman.
۸. Eiffel Tower.
۹. Leisure Parks.
۱۰. نمایشگاه‌های دیگری به غیر از موارد یاد شده برگزار شده، اما از آنجاکه پس از تشکیل BIE به رسمیت شناخته نشده در این مقاله به آنها اشاره نمی‌شود؛ اما در منطق مکانی برگزاری مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. همچنین نمایشگاه‌های دیگری پیش از ۱۸۵۱ در انگلستان و فرانسه تشکیل شده بود که چون ماهیت منطقه‌ای داشته و «ملی» بودند در پژوهش به آنها پرداخته نشده است.
۱۱. Miriam Levin.
۱۲. (Westphalia Treaty (Peace of Westphalia.

اعلام عدم تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

فهرست منابع

- اسکندری روزبهانی، محمدرضا. (۱۴۰۰). «تبیین الگوواره‌های حاکم

بر طراحی معماری غرفه‌ها در نمایشگاه‌های جهانی». نشریه علمی تخصصی شبک، ۴ (۷)، ۱۶۰-۱۴۵. <https://civilica.com/doc/1496303>

- بانی مسعود، امیر. (۱۳۹۴). «معماری غرب: ریشه‌ها و مفاهیم». هنر معماری قرن.
- بانی مسعود، امیر. (۱۴۰۰). «ایران و نمایشگاه‌های جهانی - از غرفه ۱۸۶۷ پاریس تا پایون ۲۰۲۰ دوی». کسری.
- جعفری، انوش. (۱۳۸۹). جهانی شدن و وستفالی‌زدایی از متغیرهای دولت. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۳، ۸۳-۱۱۳.
- حقیر، سعید و حامد کامل‌نیا. (۱۳۹۵). نظریه مدرنیته در معماری. دانشگاه تهران.
- کامل‌نیا، حامد و مهدوی‌نژاد، محمدجواد. (۱۳۹۵). «آشنایی با معماری معاصر از شرق تا غرب: بررسی مفاهیم و ریشه‌های شکل‌گیری آن». علم معمار.

- Abbattista, G. (2014). *Concepts and categories in the history of world expositions: Introductory remarks*. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10077/10421>
- Abbattista, G., & Iannuzzi, G. (2016). World Expositions as Time Machines: Two Views of the Visual Construction of Time between Anthropology and Futurama. *World History Connected*, 13(3). <https://doi.org/10.13021/whc.v13i3.4081>
- Ballester, P. (2014). La mémoire des méga-événements comme instrument de la planification urbaine?. *Téoros*, 33(1),

8–19. <https://doi.org/10.7202/1036715>

- Cardoso de Matos, A., Demeulenaere-Douyère, C., & Souto, M. H. (2012). The world exhibitions and the display of science, technology and culture: Moving boundaries. *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, 12, 3–10. <http://hdl.handle.net/10174/6378>
- Carta, S. (2013). The image of the Shanghai 2010 Expo: The contribution of single pavilions to Shanghai's global image. *Frontiers of Architectural Research* 2(4). <https://doi.org/10.1016/j.foar.2013.06.006>
- D'Apice, V., Ferri., & G. (2010). The Great Depression of the 1930s. In *Financial Instability. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230297111_7
- De Groote, P. (2005). A multidisciplinary analysis of world fairs (= expos) and their effects. *Tourism Review*, 60(1), 6–12. <https://doi.org/10.1108/eb058458>
- De Oliveira, N. G. (2020). *Mega-events, city and power*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429242663>
- Foucault, M. (1977). Nietzsche, genealogy, history. In D. F. Bouchard (Ed.), *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews* (pp. 139–164). Cornell University Press. <https://philarchive.org/archive/FOUNGH>
- Frost, W., & Laing, J. (2017). *Exhibitions, trade fairs and industrial events* (1st ed.). Routledge.
- Garland, D. (2014). What is a “history of the present”? On Foucault's genealogies and their critical preconditions. *Punishment & Society*, 16(4), 365–384. <https://doi.org/10.1177/1462474514541711>
- Giedion, S. (2021). *Space, time and architecture : the growth of a new tradition* (M. Mazini, Trans.). Sharkat Entesharat Elmi ve Fareangi (Amuzesh Enghalab Eslami). (Original work published 1982) <https://doi.org/10.4324/9781315415291>
- Jamal-al-din, G., & Kiani, M. (2020). Historical and Social Contexts of the Formation of Qajar's Pavilions at World

Exhibitions and Their Legacy in Iranian Modern Architecture. *Journal of Architecture and Urban Planning*, 13(28), 69-92. <https://doi.org/10.30480/aup.2020.822>

- Jones, Z. M. (2020). *Cultural mega-events: Opportunities and risks for heritage cities* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429285325>
- Kavaasmi, A. A. (2020). The Crisis in Nation- State and its Possible Future. *Pizhūhish-i siyāsāt-i nazāri*, 9(5), 1-10. <https://political.ihss.ac.ir/en/Article/11810>
- Monclús, J. (2017). *International Exhibitions and Urbanism: The Zaragoza Expo 2008 Project* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315589398>
- Rabinow, P. (1984). *The Foucault reader*. Pantheon Books.
- Rampley, M. (2011). Peasants in Vienna: Ethnographic display and the 1873 World's Fair. *Austrian History Yearbook*, 42, 110–132. <https://doi.org/10.1017/S0067237811000087>
- Roche, M. (2000). *Megaevents and modernity: Olympics and expos in the growth of global culture* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203443941>
- Sánchez-Gómez, L. A. (2013). Human zoos or ethnic shows? Essence and contingency in living ethnological exhibitions. *Culture & History Digital Journal*, 2(2), e031. <https://doi.org/10.3989/chdj.2013.031>
- Smits, K., & Jansen, A. (2012). Staging the nation at expos and world's fairs. *National Identities*, 14(2), 173–188. <https://doi.org/10.1080/14608944.2012.67781>
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2022). *World's fair*. In *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/worlds-fair>
- Zarezadeh, F., Mokhtabad Amreie, S. M., & Rahbarnia, Z. (2015). Rereading Art and Politics in International Expos (Case Study: Crystal Palace Exhibition, London, Great Britain, 1851). *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 12(33), 81-90. https://www.baghsj.com/article_9994.html?lang=en

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

شفیعی، محمد، سامه، رضا. (۱۴۰۴). تبارشناسی نمایشگاه‌های جهانی (اکسیپو) بر مبنای ارزیابی ساختار و محتوای آنها. *باغ نظر*، ۱۵(۰۲)، ۷۲-۵۹.

DOI: [10.22034/bagh.2025.512690.5787](https://doi.org/10.22034/bagh.2025.512690.5787)

URL: https://www.bagh-sj.com/article_230333.html?lang=fa

